

Švedska na pogrešnom tragu? Kriminalistički roman kao dijagnoza društvene krize

Tea Lugar

Mankellov prikaz nasilja zanimljiv je i zato što zadire u tamne strane često utopijski doživljavanog švedskog društva. Teme poput nasilja prema imigrantima, među mladima, obiteljski problemi i problemi s alkoholom samo su neki od motiva koji odražavaju probleme u koje zapada Švedska

U ovome članku predstaviti ću motive nasilja na primjeru djela *Na pogrešnom tragu*, jedne od knjiga iz ciklusa o inspektoru Kurtu Wallanderu švedskog autora Henninga Mankella. Mankellov prikaz nasilja zanimljiv je i zato što zadire u tamne strane često utopijski doživljavanog švedskog društva. Teme poput nasilja prema imigrantima, među mladima, obiteljski problemi i problemi s alkoholom samo su neki od motiva koji se često javljaju kod ovog autora i ujedno odražavaju probleme u koje zapada Švedska. Zanimljivo je stoga ovog autora povezati s tekstom Kristine Orfali, *The Rise and Fall of the Swedish Model*. Orfali analizira povijesne, političke i kulturne događaje iz suvremene švedske povijesti, koji su doveli do urušavanja idealne slike Švedske koja je kružila na gotovo globalnoj razini. U romanu *Na pogrešnom tragu* lako se može pratiti spomenuto degradiranje stanja švedskog društva, a naznaka toga vidljiva je u razgovoru inspektora Wallandera s forenzičarkom nakon svjedočenja potresnom samospaljivanju mlade imigrantkinje: "Ma to nije moguće – reče Wallander. – Ovdje u Švedskoj ne. – Baš ovdje – odgovori ona. – U Švedskoj. Usred svijeta. Usred ljeta" (Mankell 2003: 59).

Nije mi namjera sugerirati da je književnost puki odraz, ogledalo društva, ali nikako se ne smije zanemariti činjenica da je književnost, osobito popularna, svakako uklopljena u društvene procese. Sâm Mankell je, znakovito, na samome kraju knjige dodao kratku napomenu pod naslovom "Pogovor": "To je roman. To poglavito znači da ni jedna od osoba koje se u njemu pojavljuju u stvarnosti ne postoji. No ipak, nije uvijek moguće, a nije ni potrebno, izbjegavati svaku sličnost sa

stvarnim osobama.", u čijemu potpisu stoji: "Henning Mankell, Paderne, srpanj 1995.", što nudi određeni prostorni i vremenski kontekst.

Mračnim temama novijih skandinavskih romana bavi se i tekst *Scandinavian crime novels: too much Angst and not enough entertainment?* B. T. Michaëlis, kojim ću se koristiti u radu. Budući da su skandinavski kriminalistički romani dio fenomena popularne kulture, često dolaze u kompletu s, primjerice, filmovima i serijama. Tako je snimljena i serija *Wallander*, čijim ću se jednim nastavkom također pobliže pozabaviti. Na taj način sadržaj u kojemu se javlja nasilje postaje dostupniji još širem i heterogenijem krugu publike te je stoga važno analizirati kako se nasilje u njemu predstavlja.

Prvo ću ponuditi kratak prikaz žanra kriminalističkog romana, jer je tema nasilja svojevrsan temelj ovoga žanra, a zatim ću dati kratak uvod u švedske kriminalističke romane i ciklus o inspektoru Wallanderu i njegovu autoru Henningu Mankellu. Nadalje ću dati kratak prikaz sadržaja djela *Na pogrešnom tragu* kako bi se uočila važnost i uloga nasilja u sadržaju romana, što ću, pak, povezati s već spomenutim tekstom K. Orfali o degradaciji idealnog švedskog društvenog modela. Naposljetku, nastojat ću ponuditi zaključak o predstavljanju nasilja, njegovim uzrocima i posljedicama u Mankellovu djelu te u tom kontekstu knjigu usporediti sa serijom, kako bi postao vidljiv način na koji se nasilje predstavlja u domeni popularne kulture.

Nasilje i (švedski) kriminalistički roman

U uvodniku svojega zbornika *A Companion to Crime Fiction* (2010) autori zbornika, Charles Rzepka i Lee Horsley, bave se općenito definicijom žanra, njegovim glavnim preokupacijama te podvrstama. Oni ističu da je glavni i osnovni motiv kriminalističke fikcije zločin (što, dakako, podrazumijeva nasilje), međutim nisu sva djela koja sadržavaju motiv zločina nužno i kriminalistička proza. Estetizirati zločin jedan je od ciljeva njegove literarne obrade i mnoga djela koja pripadaju visokoj književnosti (te se time ne mogu dovesti u vezu s popularno-književnim žanrom krimića) estetski opisuju najrazličitije zločine. Ključan je

Krimići često nude značajne konstatacije o društvu. U njemu okosnicu ne nude više moralni, religiozni zakoni već institucionalne, državne strukture društva

element kriminalističke proze određeno poistovjećivanje, razumijevanje motiva glavnoga negativnog junaka (što je svakako slučaj i s djelom *Na pogrešnom tragu*). Još jedno obilježje jest element zagonetke koja se stvara oko zločina, a što je glavna tema i podžanra kriminalističke proze – detektivske fikcije (također prisutne u Mankellovu djelu). Autori nadalje zaključuju da je žanr čijim se utemeljiteljima smatraju A. C. Doyle i E. A. Poe

zanimljiv i društvenim kritičarima i teoretičarima. Naime, krimići često nude značajne konstatacije o društvu. Jedno od obilježja ovoga žanra jest činjenica da u njemu presudnu okosnicu ne nude više moralni, religiozni zakoni (kao na primjer u nekim gotičkim romanima, u kojima su se također tematizirali zločini i zagonetke), već pravni, legislativni sustav, što znači da nudi uvid i u institucionalne, državne strukture društva. Posebno je to vidljivo u podžanru policijskog postupka, kojemu pripada i djelo koje se obrađuje u ovome radu. Uvođenjem policijskog tima u djelo Mankell nužno piše i o instituciji policije u Švedskoj te je i problematizira, što će biti vidljivo kasnije u radu. Rzepka i

Polje skandinavske kriminalističke fikcije heterogeno, ali ima i zajednička obilježja, kao što je atmosfera *Angsta*

Horsley tvrde također da, osim što nudi uvid u institucije, kriminalistička proza često nudi i prikaz strategija moći dominantnih društvenih slojeva, kao i refleksije o društvenim nepravdama i nejednakostima, rasizmu i opresiji. Motivi su to koji će se također javiti kod Mankella. Krimići su društveno zanimljivi i zbog svoje masovnosti i pripadnosti popularnoj kulturi te često dolaze u kombinaciji sa stripovima, TV serijama i filmovima, što ih čini dostupnijima većoj i heterogenoj skupini ljudi. Globalno širenje dovelo je do raznolikosti žanra i niza "alternativnih" detektivskih priča (feminističkih, afroameričkih i dr.), što je također zanimljivo s društvene pozicije.

B. T. Michaëlis u *Scandinavian crime novels: too much Angst and not enough entertainment?* bavi se modelom vrlo uspješnih skandinavskih krimića. Još od 70-ih i vrlo uspješnog i poznatog ciklusa o inspektoru Martinu Becku švedskog dvojca Sjöwall i Wahlöö skandinavski krimić postao je pravi fenomen, a činjenica da su se spomenuti autori, kao i Mankell, uspjeli probiti ne samo na europsko već i na većini nedostižno američko tržište, dovoljno govori o njihovu globalnom uspjehu. Michaëlis ističe socijalnu pozadinu koja se često tematizira u skandinavskim krimićima, pa izdvaja norveškog autora Staalesena, u čijemu se opusu jasno može vidjeti Norveška koja se nakon bogaćenja na nafti iz tradicionalne ribarske zemlje pretvara u moderniziranu državu, što sa sobom donosi i brojne društvene probleme. Švedski autor Guillou nudi prikaz mehanizama kojima švedsko demokratsko društvo sudjeluje u razvoju i stvaranju zločina. Michaëlis ističe da je polje skandinavske kriminalističke fikcije heterogeno, ali ima i određena zajednička obilježja, kao što je, primjerice, osjećaj i atmosfera *Angsta* (tjeskobe). Za razliku od brojnih anglosaksonskih kriminalističkih romana, skandinavski detektivi nisu posebno moćni pojedinci, već su redovito frustrirani i zgroženi nasiljem – oni su obični ljudi. U ovakav opis gotovo se savršeno može uklopiti i Mankellov Wallander. Michaëlis ističe i neke specifičnosti pojedinih zemalja. Primjerice, za švedske krimiće tipična je tradicija policijskog postupka (uglavnom kroz perspektivu glavnog lika) te snažan element

realizma, odnosno uklopljenost u gospodarske i društvene probleme, što se sve može tvrditi i za Mankellov ciklus. Norveške krimiče, pak, često obilježava rodna problematika u sferi policijskog posla te magični realizam, a danski autori vezani su uglavnom uz žanr političkog trilera. Međutim, svima je zajednički, ističe autor, već spomenuti teško prevedivi *Angst*, povezan prije svega s društvenom sferom. To je nešto što istovremeno privlači i odbija čitatelja, ali svakako doprinosi popularnosti skandinavskih krimića jer žanr inače namijenjen pukoj zabavi povezuje s ozbiljnim društvenim problemima te postavlja pitanja o globalnim negativnim kretanjima i njihovu utjecaju na lokalnu zajednicu, pa čak i propituje njihov odnos s potpuno privatnom sferom pojedinca.

U predgovoru posljednjeg djela o inspektoru Wallanderu i sam je autor napisao da je zabrinut za budućnost švedske demokracije i socijalne pravde

U tekstu *The Surplus of Evil in Welfare Society: Contemporary Scandinavian Crime Fiction* Risto Saarinen također se bavi tematikom skandinavskoga kriminalističkog romana. Saarinen polazi od činjenice da je u zadnjem desetljeću naglo porastao broj skandinavskih uspješnica koje se bave pojavom zla u mirnom, pravednom društvu blagostanja. Skandinavske su zemlje, osobito ostalim europskim državama, predstavljale sliku idealnog društva koje pruža dobar standard srednjemu sloju i određenu socijalnu sigurnost onima manje privilegiranim. Mnoga istraživanja, kao i izbori, pokazali su da su stanovnici Švedske spremni plaćati i veće poreze kako bi se održalo stanje socijalne pravde i pomoći siromašnima. Čak postoji i poseban koncept u švedskome jeziku, *folkhemmet*, što znači dom za sve (doslovno "pučki dom"), koji je glavna misao vodilja prema društvu blagostanja. Međutim, javljaju se mnogi autori koji prikazuju drugu, mračnu stranu *folkhemmeta*, a jedan od njih je, ističe autor, švedska zvijezda Mankell. Njegova djela prodana su u više od

Švedska je dugo fascinirala mnoge dijelove svijeta, koji su o njoj oblikovali sliku utopijskog društva. S vremenom mit se raspao

15 milijuna primjeraka i prevedena su na 35 jezika. Iako namijenjena širokom sloju ljudi, bave se vrlo ozbiljnom problematikom, a to je pojava zla i nasilja u naizgled utopijskom švedskom društvu. U predgovoru posljednjeg djela o inspektoru Wallanderu i sam je autor napisao da je zabrinut za budućnost švedske demokracije i socijalne pravde. Ističe da piše o rastućoj

nelagodi u Švedskoj koja je rezultat mogućnosti pojave nemira i masovnog kriminaliteta. Saarinen ističe da većina popularnih skandinavskih krimića daje snažan društveni i socijalni kontekst opisanim zločinima te da su počinitelji motivirani, u većoj ili manjoj mjeri, nesretnim obiteljskim i društvenim okolnostima. Slučaj je to i s Mankellovim mračnim negativcima.

Mankell i mračna Švedska

Mnogo podataka o Mankellu i njegovim djelima dostupno je na njegovoj službenoj internetskoj stranici www.henningmankell.com. Biografski podatci daju prostorni, vremenski, društveni, pa i politički kontekst njegovu stvaralaštvu. Rođen je u Stockholmu 1948. godine. S obitelji se nakon dvije godine preselio u Sveg, gdje su živjeli u gradskoj vijećnici jer je njegov otac bio sudac. Imao je stoga priliku čuti mnoge priče i rasprave o očevim sudskim slučajevima. Napustio je školu sa 16 godina, radio kao trgovac te se preselio u Pariz na godinu i pol. Po povratku u Stockholm radio je u kazalištu. Godine 1973. izdao je svoj prvi roman, *Bergsprängaren (Mineri)*. Iste je godine otišao u Afriku, gdje počinje voditi kazalište u Mozambiku, i otada neprestano živi između Švedske i Afrike. Zanimljiv je i značajan za kontekst ovoga rada citat s Mankellove stranice koji govori o njegovu povratku iz Afrike u Švedsku, kada je "bio preneražen ksenofobijom za koju se činilo da je bila počela rasti u švedskome društvu", što ga je navelo da o njoj piše: "Kako je rasizam, prema Mankellu, zločin, trebao je policijskog službenika. Nakon par pretraga kroz lokalni telefonski imenik našao je svog inspektora. Tako je rođen Kurt Wallander."¹

Godine 1991. izdana je prva knjiga o inspektoru Wallanderu – *Ubojice bez lica*. U tom djelu Wallander u napuštenoj farmerskoj kući nalazi trupla muža i žene, na kojima su vidljivi tragovi gotovo luđačkog nasilja. Otkriva da su počinitelji možda stranci, a slučaj pokreće lavinu rasizma u malenome švedskom gradu Ystadu. Teme vrlo nasilne smrti i problema imigranata prisutne su i u romanu *Na pogrešnom tragu*. U ciklusu o inspektoru Wallanderu Mankell je napisao deset knjiga. Posljednja knjiga ciklusa, *Zabrinuti čovjek*, objavljena je 2009. godine. Ciklus o Wallanderu prodan je u tridesetak milijuna primjeraka širom svijeta. Osim spomenutog ciklusa napisao je još dvadesetak romana te knjige za djecu i mlade. Također je i jedan od najizvođenijih švedskih dramatičara, a u predstavama redovito progovara o sudbini afričkih imigranata u Europi. Švedska je književna zvijezda, a ujedno je i istaknuti ljevičarski aktivist, te se politički angažirao protiv rata u Vijetnamu, južnoafričkog aparthejda i portugalskog kolonijalnog rata u Mozambiku. Mnoga spomenuta obilježja Mankellovih djela i angažmana vidljiva su, kao što će se kasnije pokazati, i u romanu *Na pogrešnom tragu*.

Kao što je već spomenuto, skandinavski krimići fasciniraju publiku jer nude drugačiji pogled na inače idealizirana društva, stoga je zanimljivo postaviti pitanje kako je došlo do ksenofobne, mračne i nasilne Švedske o kojoj piše Mankell. Autorica Kristina Orfali u zanimljivoj tekstu *The Rise and Fall of the Swedish Model* nudi opis uspostave i raspada idealnog modela švedskog društva. Švedska je, piše Orfali, dugo fascinirala mnoge dijelove svijeta, koji su o njoj oblikovali sliku utopijskog društva. S vremenom, međutim, mit se raspao. Švedski je model,

doduše, uistinu postojao i temeljio se na političkoj i materijalnoj sigurnosti, univerzalizmu, pacifizmu, društvenoj solidarnosti i transparentnosti. Orfali daje još neke obrise švedskog modela. Posebno je zanimljiva granica privatno/javno, koja je vrlo fleksibilna. Osnovni je cilj u ovome kontekstu što veća transparentnost države i života građana. Porezi, prihodi i povrati poreza svakoga građanina vrlo su jednostavno dostupni, kao i svi službeni državni dokumenti (osim onih ključnih za državnu sigurnost). Švedsko društvo jest društvo informacija, u kojemu one potpuno slobodno kolaju. Kompjuterizacija je odvela načelo transparentnosti još dalje, međutim Šveđanima, čini se, ona ne smeta. Naime, dok mnogi sa strane tvrde da je ovakvo zadiranje u privatnost kršenje prava i da postoji opasnost od zlorabljenja podataka, Šveđani, čini se, vjeruju da se podatci koriste u

Granica privatno/javno je fleksibilna. Švedsko društvo jest društvo informacija, u kojemu one potpuno slobodno kolaju

njihovu interesu, odnosno vjeruju vladi, tj. zajednici. Figura *ombudsmana* (pučkog pravobranitelja) zadužena je za balansiranje između granice privatno/javno te štiti građanske interese. Crkvu u Švedskoj potpuno kontrolira država, a svaki Šveđanin automatski po mjestu stanovanja postaje i članom određene župe. Međutim, samo 20 posto Šveđana aktivni su vjernici, iako ih većina njeguje sklonost prema različitim poganskim i mitskim festivalima i blagdanima. Obitelj se također nastoji učiniti javnom i transparentnom. Smatra se da se za djecu ne brinu samo roditelji, već su ona briga cijele zajednice. Zbog toga država posebno inzistira na utvrđivanju očinstva djece svih samohranih majki ili onih koje su se podvrgnule umjetnoj oplodnji. Nužno je da srodstvo svakog pojedinca bude potpuno jasno i transparentno. Djeca se tretiraju kao punopravni građani, ali i kao skupina kojoj je potrebna posebna zaštita. Roditeljima je zabranjeno kažnjavanje djece, udaranje, vikanje ili izrugivanje. Imigranti imaju jednaka prava kao ostali građani, glasaju na izborima, nisu smješteni u izolirane dijelove grada, već su raspršeni kako bi se što bolje integrirali. Spolni je odgoj u školama prisutan još od 1940-ih, a zahvaljujući brojnim slobodnije snimljenim filmovima 1960-ih Švedska je stekla reputaciju posebno seksualno liberalne zemlje.

Međutim, brojne naizgled pozitivne strane društva počele su pokazivati i svoje naličje. Navodni seksualni liberalizam zapravo je ugrozio mnoga ženska prava i doveo do rastućeg problema prostitucije. Ispalo je da država, koliko god se trudila, ipak ne može kontrolirati sve sfere društva, pa tako nije uspjela ukloniti problem nasilja. Nasilje u Švedskoj nije toliko rašireno, ali kad se desi, obično je prilično šokantno. Javno nasilje shvaćeno je kao kulminacija privatnog nasilja. Upravo će ova tvrdnja biti posebno značajna i za djelo *Na pogrešnom tragu*. Osim nasilja, veliki su problemi u Švedskoj alkoholizam i droga. Sve veća transparentnost i zadiranje u sferu privatnog doveli su, umjesto do zbližavanja i kohezije, do potpuno suprotnog učinka.

broj 19 - listopad 2014.

Šveđani traže privatnost i bježe u individualizam te se međusobno udaljavaju. Tekstu K. Orfali može se, naravno, štošta prigovoriti. Svakako je problematično pokušati ovako sažeto i pojednostavljeno prikazati jednu državu i kulturu. Međutim, neke točke sigurno će biti korisne za analizu motiva nasilja u Mankellovu djelu.

Nasilje u *Na pogrešnom tragu*

Početak romana smješten je u Dominikansku Republiku, otprilike 16 godina prije glavne radnje. Siromašnom Pedru Santani umire žena te se zaklinje da će kćeri Dolores Mariji Santani pružiti što bolji život. Šesnaest godina poslije u Švedskoj ulazimo u perspektivu ubojice koji udarcem sjekirom u glavu ubija svoju prvu žrtvu, Gustafa Wetterstedta koji je šetao kraj svoje vile na plaži. Wallander za to vrijeme u postaji dobiva poziv jednoga starca koji se žali na nepoznatu djevojku koja ne želi otići s njegova polja uljane repice. Wallander odlazi ondje i doista ugleda djevojku u polju i primijeti da je vrlo preplašena. Ona se zatim zalije benzinom i zapali te inspektor ostaje duboko potresen. Slijedi već citirani razgovor Wallandera s forenzičarkom, koji ne vjeruje da se tako što doista događa u Švedskoj. Uskoro je Wetterstedtovo truplo otkriveno na plaži ispod čamca te je vidljivo da je žrtva nakon udarca sjekirom i skalpirana. Saznajemo da je Wetterstedt bivši ministar pravosuđa koji je sudjelovao u brojnim krađama, a imao je i sklonost naručivati maloljetne prostitutke. Otkriva se i da je prema njima vrlo nasilno postupao, jednu je "udario kožnim pojasom, a britvom za brijanje isjeckao noge. (...) Problem je samo bio što je što je policija dobila prijavu protiv najvišeg zaštitnika švedske pravne sigurnosti, odmah poslije kralja, za koju se nakon svih pravnih skandala 1950-ih godina nitko nije brinuo. Sve je, dakle, bilo zataškano" (Mankell 2003: 99).²

Država posebno inzistira na utvrđivanju očinstva djece svih samohranih majki ili onih koje su se podvrgnule umjetnoj oplodnji. Nužno je da srodstvo svakog pojedinca bude potpuno jasno i transparentno

U ubojičinu perspektivu vraćamo se neposredno prije drugoga ubojstva. Bogataša Arnea Carlmana ubija na osami blizu njegove vlastite kućne zabave, također sjekirom. Žrtva je ponovno skalpirana, a također je upletena u razne novčane malverzacije povezane s umjetničkim djelima. Uviđanje da imaju posla sa serijskim ubojicom šokira Wallandera: "Sad je znao da u zemlji više nema nevidljivih crta razdvajanja. Nasilje koje je prije bilo usredotočeno na velike gradove jednom za svagda stiglo je i u njegov policijski okrug. Svijet se smanjio,

a istodobno i povećao" (114). Tim koji radi na istrazi sve više počinju ometati i novinari, iako će mediji kasnije biti od velike pomoći u istrazi. Wallanderov kolega Hansson ističe negativne strane medija u rješavanju zločina, kao što je ometanje istrage. "Oni znaju da je Carlman skalpiran. Takvu su novost samo čekali. Iz nekog čudnog razloga čini se da Šveđani vole na godišnjem odmoru čitati o nasilju" (125). Wallander, naprotiv, ističe da mediji mogu upozoriti one koji bi također mogli biti na ubojičinoj meti i time možda spriječiti novo nasilje. Sljedeća žrtva ubojice, koji se sve više uživljava u ulogu indijanskog ratnika i naziva se Hoover, kako saznajemo uvidom u njegove misli, njegov je vlastiti otac. Osim toga, naznačeno je da je Hooverova sestra u psihijatrijskoj bolnici te da on čvrsto vjeruje da će se ona izliječiti ako sakupi skalpove svih onih koji su je ondje doveli. Oca Hoover ubija posebno okrutno, izlivši mu prvo kiselinu u oči, a zatim mu zabija sjekiru u glavu. Uslijed svih nasilnih događaja kojima svjedoči, Wallander se pita "u kakvom to svijetu živi. U svijetu u kojem se mladi ljudi sami spaljuju ili si na drugi način pokušavaju oduzeti život. Došao je do rezultata da žive usred doba koje bi se moglo nazvati vremenom neuspjeha. Vjerovali su u nešto i to gradili, no to se pokazalo manje izdržljivim nego što su očekivali. Mislili su da grade kuću, dok su zapravo bili zauzeti podizanjem spomenika za nešto što je već prošlo i bilo gotovo zaboravljeno. Sada se Švedska oko njega rušila poput divovskog sustava policia" (226).

Odgovornost za nasilje se pripisuje društvu i državi. Međutim, Mankell daje do znanja da društvo ipak čine pojedinci te je i odgovornost i na svakome od nas

Istragu dodatno otežava i činjenica da je vlada odlučila smanjiti broj policijskih službenika, a na osobnoj razini Wallandera muči i činjenica da bi htio više vremena posvetiti kćeri Lindi te partnerici s kojom bi uskoro trebao otputovati na godišnji odmor. Međutim, Wallander osjeća veliku odgovornost i griznju savjesti što je ubojica na slobodi te se u potpunosti posvećuje istrazi. Otkrivši truplo ubojičina oca, Björna Fredmana, tim istražuje njegovu prošlost. Mediji ovaj put pomažu istrazi jer se pomoću njih otkriva pravo mjesto zločina, malo udaljeno od grada. Wallander primjećuje da se ova žrtva djelomično razlikuje od drugih jer ne pripada višoj klasi. "Björn Fredman bio je otpočetak tužan lik. Odrastao je u teškim i nemirnim obiteljskim prilikama te je već kao sedmogodišnjak došao u kontakt s policijom zbog ukradenog bicikla. Nakon toga zapravo više nije stao. Björn Fredman otpočetak je uzvraćao udarce protiv egzistencije na koju se doista nije moglo gledati sa simpatijama. U svojoj policijskoj karijeri Wallander je uvijek bio prisiljen čitati te sive bezbojne bajke kod kojih se već pri prvoj rečenici moglo predvidjeti da će loše završiti. Švedska je dijelom vlastitom snagom, dijelom zahvaljujući sretnim okolnostima izmakla siromaštvu. (...) No, ono drugo siromaštvo, mislio je kad je sa

svojom šalicom kave stao uz prozor, nismo nikada svladali. (...) sada ponovno dolazi na površinu i siromaštvo koje prezimljuje, obiteljska bijeda (...). Kad smo odbacili staro društvo u kojem su se obitelji još držale zajedno, zaboravili smo staviti nešto drugo na njihovo mjesto. Cijena koju smo morali za to platiti, a da nam to nije jasno, bila je velika samoća" (256).

Ove se misli vrlo lako mogu povezati s tvrdnjama K. Orfali o švedskome modelu koji na kraju zapravo dovodi do otuđenosti i izoliranosti. Istražujući nesretnu sudbinu Fredmana, Wallander otkriva i da je zlostavljao ženu, alkoholičarku, i djecu: četverogodišnjeg sinčića, četrnaestogodišnjaka Stefana i kćer, za koju Stefan i njegova majka tvrde da je u inozemstvu. Na ovome mjestu saznajemo da je ubojica zapravo zlostavljani četrnaestogodišnji dječak koji se Wallanderu čini dobro odgojenim. Inspektor inzistira na traženju veza između tri žrtve, s obzirom na to da se i Feldman bavio raznim novčanim malverzacijama, međutim čitavo vrijeme predosjeća da je na pogrešnom tragu. Uskoro je u vlastitoj vili ubijena, također sjekiricom, nova žrtva, kojoj je glava potom gurnuta u pećnicu. "Åke Liljegren bio je poznata osoba ne samo u gradu nego i u cijeloj državi. Nazivao se revizor i stekao je glas sive eminencije iza niza afera s lažnim tvrtkama 80-ih godina. Osim šestomjesečne uvjetne kazne, policija i sudovi nikad ga nisu uspjeli osuditi zbog očite protuzakonite djelatnosti kojom se bavio. Åke Liljegren postao je simbolom za najgori oblik gospodarskog kriminala, dok je istodobno činjenica što se još nalazi na slobodi svjedočila o slaboj spremnosti za obranu pravne države od ljudi poput njega" (290).

Autor nudi još jednu zanimljivu konstataciju o državi koja je mogla spriječiti Liljegrenov nasilan kraj: "Uz pravni sustav koji bi bolje funkcionirao te s manje i teže pristupačnih rupa u zakonima koji navodno kontroliraju gospodarski kriminal, to se nikada ne bi smjelo dogoditi. Naime, tada bi sjedio iza rešetaka" (295). Istražujući jedno udaljeno imanje koje je glasilo na Liljegrenova asistenta, Wallander i njegov kolega otkrivaju podrum sa zatočenim djevojkama namijenjenima prostituciji i trgovanju. Pomoću parkiranih automobila otkriva se da je Liljegren djevojke odvodio prvim dvjema žrtvama. U međuvremenu je Wallander otkrio da je djevojka koja se spalila u polju stopirala nedaleko imanja te uviđa da je i ona bila dio trgovanja. Preko ubojice Hoovera saznajemo da je i njegova sestra pala u šake istih ljudi te je zbog trauma oboljela od psihoze i nalazi se u psihijatrijskoj bolnici. Wallander, povežavši slučaj jednog dječaka koji si je od straha pred ocem pokušao sam iskopati oči s Fredmanovim ubojstvom, konačno uviđa tko je ubojica te u završnoj potjeri Stefan ubija i Liljegrenova pomoćnika, a njegova sestra pogiba na mopedu.

Društveni korijeni nasilja i odgovornost pojedinaca

Kao što je iz više citata vidljivo, u djelu se odgovornost za nasilje pripisuje društvu i državi. Loše funkcioniranje pravne države dovelo je do toga da su žrtve ostale na slobodi i nekažnjeno provodile svoja djela. Također, loši postupci vlasti vidljivi su i u odluci o smanjenju broja policijskih službenika usred velike istrage. Međutim, odgovornost za nasilje nalazi se i na nižim društvenim razinama. Fredman stariji i Fredman mlađi

obojica potječu iz vrlo problematičnih obitelji, koje su uvelike oblikovale njihovo nasilno ponašanje. Kod Mankella je vidljivo da je jedna od najgorih posljedica nasilja činjenica da ono rađa novo nasilje – očevo nasilje i nasilje žrtava poslužilo je i kao okidač za nasilje Stefana te se time stvara začarani krug. Međutim, Mankell mnogo suptilnije daje do znanja da društvo ipak

Posljedica je prenošenja književnog medija u filmski i ta da su se izgubili mnogi Wallanderovi unutarnji komentari o Švedskoj. Ozbiljnija društvena kritika žrtvuje se nauštrb patetičnih i klišeiziranih situacija

čine pojedinci te je odgovornost i na svakome od nas. Mankell ne može spavati niti razmišljati ni o čemu drugome osim o istrazi jer osjeća ogromnu odgovornost da zaustavi niz nasilja. Novinari, ako odgovorno i moralno obavljaju svoj posao, mogu pomoći istrazi. Dakle, važno je i da pojedinac na bilo koji način pomaže sprječavanju nasilja u svojoj okolini.

Serija *Wallander* rađena je u velikoj mjeri prema knjigama, te radnja epizode *Na pogrešnom tragu* uz neke sitne izmjene slijedi radnju knjige. Međutim, iako je snimana u Švedskoj te su svi nazivi, imena i natpisi na švedskome, osnovna je mana serije činjenica da glumci govore engleski, što uvelike smanjuje dojam realizma i pravi uvid u švedsko društvo koje nudi književni predložak. Također, posljedica je prenošenja književnog medija u filmski i ta da su se izgubili mnogi Wallanderovi unutarnji komentari o Švedskoj. Ozbiljnija društvena kritika žrtvuje se nauštrb patetičnih i klišeiziranih situacija, što iz Wallanderova privatnog, što iz ubojčina života.

Upravo naglasak na važnosti prevencije zla društva, ali i svakoga građanina, vidljiva je i u Mankellovu djelu. Za odgovor na pitanje koje roman otvara, naime leži li izvor zla doista u društvu i institucijama ili je ono odluka pojedinca, važno je shvaćamo li pojedinca kao po prirodi dobrog, a društvo i institucije kao nešto što ga kviri ili kao po prirodi zlog, kao nešto čemu treba društveni i politički autoritet koji bi ga kontrolirao. Književni teoretičar i javni intelektualac Terry Eagleton ističe da materijalno deprivirani i neobrazovani ne mogu biti zli – oni su poput djece za koju je odgovorno društvo. Takav stav općenito zastupa ljevica, što se pak vrlo lako može povezati s Mankellom i njegovim ljevičarskim aktivizmom. Različiti književni i filmski

autori tijekom povijesti su stavljali naglasak na različite izvore zla, kao što su društvo, pojedinac, tj. njegova priroda i psiha, a mnogi su i kombinirali oba shvaćanja. Premda ne briše ulogu pojedinca u promjeni, Mankell pripada skupini koja izvore zla traži u društvu. Pritom se otvara pitanje koje se može primijeniti i na Mankella, a to je pitanje o rješenju, o tome kakav bi društveni poredak mogao spriječiti širenje zla.

Zaključno, književnost može ponuditi zanimljiv uvid u društvene procese jer je u njih uklopljena i u većoj ili manjoj ih mjeri predstavlja. Kriminalistički roman posebno je značajan žanr za proučavanje nasilja jer je ono njegov osnovni motiv. Posebno su u zadnjim desetljećima zanimljivi skandinavski pripadnici žanra s obzirom na to da redovito motive za zločine uklapaju u širu, socijalnu sliku. Mankell je jedan od najuspješnijih švedskih autora, a njegov ciklus o Wallanderu prikazuje raspad idealnog društvenog modela, čija su pretjerana liberalizacija i transparentnost doveli do otuđenja, kako piše Orfali. *Na pogrešnom tragu* uzroke nasilja pronalazi prije svega u degradaciji švedskog društva, u nefunkcioniranju pravne države i raspadu obitelji. Mankellovo traženje izvora nasilja na manjim ili širim društvenim razinama povezano je i s njegovim ljevičarskim političkim angažmanom. Mankell pokazuje da nasilje koje društvo nije spriječilo ili kaznilo rađa novo nasilje. Ako izuzmemo njegovo naglašavanje pojedinačne odgovornosti kao neku vrstu moralnog apela politički svjesnim pojedincima, on ne nudi konkretan prijedlog rješenja. No to više nije zadaća književnosti, nego politike.

Bilješke

- 1 www.henningmankell.com (pristupljeno 11. kolovoza 2014.)
- 2 Citati iz *Na pogrešnom tragu* dalje se navode samo s brojem stranice u zagradi.

Literatura

- Rzepka, C. J. i Horsley L. (2010). *A Companion to Crime Fiction*. Oxford: Wiley & Blackwell.
- Mankell, H. (2003). *Na pogrešnom tragu*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Orfali, K. (1991). *The Rise and Fall of the Swedish Model*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Saarinen, R. (2003). The Surplus of Evil in Welfare Society: Contemporary Scandinavian Crime Fiction. *Dialog*. 42 (2): 131–135.
- Michaëlis, B. T. (2001). Scandinavian crime novels: too much *Angst* and not enough entertainment? *Nordisk Litteratur*. 2001: 12–17. ■